

UOT 394

“KİTABI - DƏDƏ QORQUD” DASTANLARINDA AİLƏ - ÖVLAD TƏRBIYƏSİ

DADAŞZADƏ ƏHLİMAN İBRAHİM oğlu

Sumqayıt Dövlət Universitet, müəllim

e-mail: ehliman.d@gmail.com

Açar sözlər: Dədə Qorqud, xan, analıq, ailə, qılınc

Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli mənəvi dəyərlərimiz – ailə övlad tərbiyəsi “Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarında öz əksini tapmışdır. Bu dastanlar bizim ümumi sərvətimizdir. Qadınlara, analıq şərəfinə, saf məhəbbətə, ailə namusu naminə fədakarlığa böyük yer verilir.

Azərbaycan xalqının ən qədim yazılı abidələrindən olan, milli-mənəvi dəyərlərimizdən sayılan və eramızın on ikinci əsrinə aid edilən dastanlardan biri də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarıdır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” xalqımızın təfəkküründən süzülüb gələn, əsrlər keçdikcə öz dəyərini itirməyən bu gün belə öz aktuallığını qoruyub hiyf edən, şərəfli keçmişimizi bu günümüzə ərnağan edən nadir bir sənət əsəridir.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatından ən qədim və möhtəşəm abidələrdən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında ailə məsələlərinə, toy-büsat, qardaş-bacı, bacının qardaşa, qardaşın qardaşa münasibətlərinə geniş yer verilmiş, həmin münasibətlər dövrün ictimai-siyasi tələbləri baxımından şərh edilmişdir.

“Dədə Qorqud” dastanları böyük el ağsaqqalı müşkül işləri həll edən, qəhrəmanlara ad qoyan, gələcəkdən xəbər verən Dədə Qorqudun öyüdləri ilə başlayır. Həmin öyüdlərdə qiymətli tərbiyəvi fikirlər, fəlsəfi ideyalar ifadə edilir və dastanlardakı hadisələr həmin öyüdlərin mahiyyət və məzmununa uyğun olaraq cərəyan edir. Dədə Qorqudun əlli dörd öyüdü içərisində on altı öyüdü ailə və ailə tərbiyəsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Qız anadan görməyincə öyüd olmaz.

Oğul atadan görməyincə süfrə açmaz.

Ağıllı oğul ocağın közü, ağılsız oğul külüdüür.

Ata adını doğrultmayan nankor oğulun bu dünyaya gəlməsindən gəlməməsi yaxşıdır.

Ana qədri bilməyən namərd oğul doğulmasa yaxşıdır.[1]

Dədə Qorquda görə, ailənin qurulması, müqəddəs odun saxlanması gəlinin gətirilməsindən başlayır. O, Oğuz elinin mərd övladlarına öyrədir ki, qadınlar dörd cür olur. Dörd cür olan qadını səciyyələndirir və hər bir Oğuz ocağına evin dayağı olan gəlinin gəlməsini arzulayır. Bunun nəticəsidir ki, bütün dastanlarda əvvəldən axıra kimi evin dirəyi, kişinin yaxın köməkçisi, övladların tərbiyəçisi və xilaskarı olan gəlinlər-analar böyük məhəbbətlə təsvir edilir. Oğuz igidləri elə qızlar tapıb evlənilər ki, qoçaqlıqda onlardan geri qalmırlar: Bu qızlar oğlanlarla çiyin-çiyinə at çapır, qılınc oynadır, düşmən üzərinə cəsərlə gedir və qələbə çalırlar.

Övladın doğulmasını Vətənin müdafiəsi, nəslin yaşaması olduğunu dərk edən Oğuz elinin ağsaqqalı ailənin övladla möhkəmləndiyini söyləmiş, övladsızları qarğımışdır. Buna görə də “Dədə Qorqud” dastanları övladsızlığa qarşı mübarizə motivləri üzərində qurulmuş dastanla başlayır. Dastanda deyilir ki, xanlar xanı Bayandır adəti üzrə ildə bir gözəl məclis qurub Oğuz qəhrəmanlarını ora dəvət edirdi. Oğlu olanı ağ otaqda, qızı olanı qızıl otaqda əyləşdirərdi. Kimin ki oğlu-qızı yoxdur, qara otağa aparın altına qara keçə döşəyin, qabağına qara qoyun ətinin qovurmasından qoyun, yeyərsə yesin, yeməsə durub getsin, - demişdir. Qoy bilsinlər ki, oğlu-qızı

olmayı hamı qarğıyıb, biz də qarğıyırdıq. [1]

Dastanda ata-oğul, ana-oğul məhəbbəti əhatəli verilir, eyni zamanda ata sadələvhlüyü, namərdlər sözüne inanması, nəticədə Dirsə xanın Oğuz igidlərindən birinin oğlunun oxla vurulması, özünün isə namərdlər tərəfindən əsir aparılması, yaralı Buğacın ana südü, dağ çiçəyi ilə sağaldılması, anasının xatirinə atası Dirsə xanın əsirlikdən xilas edilməsi, mal-dövlətlərinin geri qaytarılması inandırıcı təsvir edilir. Ananın böyüklüyü, əzəməti – dağlar, ana südünün müqəddəs və həyatverici qüdrəti isə dağ çiçəyi timsalında verilir. [2] Ana məhəbbəti zirvələrin ucası, ümmanların ən dərinidir. Ana məhəbbətinin ziyası övladlara keçir, onlar yer üzərində yaşamağın mənasını başa düşür, qəhrəmanlıq dünyasına atalardan vəsiqə alırlar. Buna görə də dastanlarda atalar və oğulların, analar və qızların bir-birinə qayğısı və məhəbbəti çox gözəl təsvir edilir. Atalar – Salur Qazan, Qaragünə, Aruz Qoca, Dirsə xan, Qaracuç Çoban, Baybecan, Qazlıq Qoca, Əmən və başqaları övladlarını necə sevir, necə qəhrəmanlıqlar edirlərsə, oğulları da Beyrək, Uruz, Basat, Buğac, Qanturalı, Qarabudaq, Leynək, Əyrək, Səkrək və başqaları atalara layiq igidlik göstərir, onları dərin məhəbbətlə sevdiklərini, onlara qayğı göstərdiklərini özlərinin əməlli işləri ilə təsdiq edirlər. Qadın-ana, qız övladlar dastanlarda böyük qürurla vəsf edilir, ana haqqı tanrı haqqına bərabər tutulur.

Dastanlarda yaşlı nəslə gənc nəslə, gənc nəslə isə yaşlı nəslə qaynaq edən iki mühüm amil – valideynlərə məhəbbət və namus çox böyük məhəbbətlə təsvir edilir. Bütün qəhrəmanlar – atalar və oğullar, analar və qızlar, ərlilər və nişanlılar, bacılar və qardaşlar ən çətin anlarda bu amillərdən qüvvət alır və qələbə çalırlar. Bu amillər naminə “Qaraca Çoban” dastanında daha qabarıq verilmişdir. Həmin dastanda ata-ana məhəbbəti, ailə şərəfi, qadın namusu və saf sevgi özünün kamillik zirvəsinə çatır. Burla xatun dastanda əsir düşmüş Uruzu düşməndən azad etmək üçün at sürmüş atası Salur Qazana belə deyir:

Sənin üçün qorxuram, dön geri, ata,

Qorxuram qəfilcə düşmənlər tuta.

Qayıt ocağımız sönməsin qayıt.

Evimizdə şivən qopmasın, qayıt... [1]

Oğlunun sözlərindən Salur Qazan daha da qəhərlənir, bağ-bağçasının çiçəyi. uca dağların yüksəyi, belinin qüvvəti, gözünün işığı, ömrünün güllü baharı olan oğlunu düşmən caynağından xilas etmək üçün ildırım olub şığıyır, od olub yağları yandırır.

Ata-anaya məhəbbət, hörmət və qayğı “Qanturalı boyu”nda başqa şəkildə təsvir edilir. Beyrəy elə bir qızla evlənmək istəyir ki, o yerindən durmamış qız durmuş olsun, ata minməmiş qız minmiş olsun, o düşmən üzərinə getməmiş qız getmiş olsun. Atası belə bir qızın Trabzonda olduğunu söyləyir. Qanturalı ata və anasının əlindən öpür, halalıq alıb istədiyi qızın arxasınca Trabzona gəlir. O, üç heyvanı məğlub edir, sarı donlu Selcan xanımı alır. Lakin o qızla bir yastığa baş qoymur. ata-anasını xatırlayır, sevgilisi, qırx igidlə, dəvələrilə ata yurduna üz qoyur. Onlar Oğuz sərhədlərinə çatanda Qanturalı yoldaşlarına deyir ki, xəbər verin anama, qarşımıza atam gəlsin.

Ulu sözüne baxmamaq, böyükləri eşitməmək, onların üzünə ağ olmaq dastanlarda pislənir, qəbahət hesab edilir. Bunun ən parlaq ifadəsini “Beyrəyin dastanı”nda görmək olar. Banuçiçəyin qardaşı Dəli Qoçər bacısını Beyrəyə vermək istəmir. Hətta el ağsaqqalı Dədə Qorqudu da eşitmir, onu qılıncla vurmaq istəyir. Bunu görən Dədə Qorqud deyir, məni qılıncla çalsan, əlin qurusun. O, bu sözləri deyən kimi Dəli Qoçərin qılınca çalan əli quruyur və asılı qalır. Dəli Qoçər yalvarmağa başlayır. Amandı, Dədə, qələt eləmişəm, əlimi sağalt, el adətincə bacımı Beyrəyə verirəm. Dəli Qoçər üç dəfə “qələt eləmişəm” deyib günahkar olduğunu söyləyəndən sonra Dədə Qorqud alqış elədi. Dəli Qoçərin əli sağaldı. [3] Burada xalq Dədə Qorqudun timsalında böyük bir hikmət yaratmışdır. Böyüyün üzünə ağ olmaq olmaz. Böyüyünə ağ olanın gözünə qan damar.

Dastanlarda ailə qurmaq istəyən gənclərin söz bütövlüyünə, bir-birinə sadıq olmalarına əhd-peyman bağlamalarına xüsusi əhəmiyyət verilir. “Beyrəyin dastanı”nda Banuçiçək Beyrəyi on altı il gözləyir. Beyrək də öz növbəsində on altı il çətinliyə dözərək öz sevgilisinə sadıq qalır. Dostluq, yoldaşlıq, dost və yoldaşa sədaqət Oğuz igidlərinin ən gözəl, ən nəcib keyfiyyətləridir. Beyrək

düşmən qalasında qoyub gəldiyi otuz doqquz igidi azad etməyincə toy eləmir. O dostlarını azad edəndən sonra toy edilməsinə razılıq verir. Yeddi bacısını yeddi igidə verir, qalanları isə oğuzda istədiyi qızla evlənilir. [1]

“İmranın dastanı”nda xalqımızın indi də yüksək qiymətləndirdiyi bir cəhət diqqəti cəlb edir. Sərhəd keşikçisi Bəkil atdan yıxılmış, ombası sınımışdı. Bundan xəbər tutan düşmən böyük bir qüvvə ilə Oğuz elinin sərhəddinə hücumla hazırlaşır. Bəkil bundan öz adamı vasitəsilə xəbər tutur. Onun vəziyyəti çox çətin, özünün dediyi kimi “göy irak, yer qatı”. İndi Bəkil nə etməlidir? O, yenicə on beş yaşına keşmiş oğlu İmranı yanına çağırır. Ömrünün bahar müjdəsi, qaranlıq gözüünün nuru, evinin, bəxtinin ziynəti olan oğluna əhvalatı danışır və tez iç Oğuzla getməyi, Qazan xanı düşmən basqınından hali etməyi tapşırır. Lakin İmran getmir. Döyüş paltarını istəyir. İmran atasının paltarını geyinib, atına minib, düşmən qarşısına çıxır. İmranın müdrikliyi, cəsarəti üzə çıxır. İmran düşmənlə bildirir ki, bütün Oğuz igidləri Bəkilin qonağıdır. Ona görə də o atını, döyüş paltarını mənə verdi ki, qonaqlar bu işdən hali olub nigarançılıq keçirməsinlər. O hay- haray salmadı. Bəkilin qonağı yox idi. O, kef məclisi də qurmamışdı. Bunu İmran özündən deyir, yağlı düşmənlə döyüşə girir, üç yüz igid dostu ilə düşmənlə qələbə çalır. Öz nəslinin şərəf və ləyaqətini yüksəklərə qaldırdığı üçün İmranın ata və anası. bütün Oğuz eli sevinir, onu tərif edir.

Bütün dastanlarda qadınlara, analıq şərəfinə, qadınların döyüş igidliklərinə, saf məhəbbətinə, ailə namusu naminə fədakarlığına böyük yer verilir.

Qadın-ana dastanda çox böyük qürurla təsvir edilir. Ana haqqı Tanrı haqqına bərabər tutulur və ana Tanrı dərəcəsinə yüksəldilib, müqəddəsləşdirilir. Bu, ananın Oğuz cəmiyyətində yüksək, şərəfli yer tutduğunu göstərir. Buradakı qadınlar ailə şərəfi, qadınlıq namusu və saf sevgi uğrundakı dəyanətləri, dözümlükləri və sədaqətləri ilə həmin mövqeyə layiq olduqlarını göstərirlər.

Ana övladın nəinki tərbiyəçisi, qoruyucusudur, eləcə də onu ölümün əlindən xilas edən şefqətli bir təbibdir. Birinci boyda bədxahların təhriki ilə şikargahda ölümcül yaralanıb qalmış Buğacı dağ çiçəyi ilə ana südü xilas edir Burada yüksək bir məcaz vardır. Ananın böyüklüyü əzəmətli dağlara, ana südü isə tərəvətli dağ çiçəyinin paklığına təşbih edilir:

“Oğlanın anası əmcəyini bir sığadı südü gəlmədi, iki sığadı südü gəlmədi, üçüncüdə kəndüyə zərb elədi, qanı doldu, sığadı südü ilə qan qarışıq gəldi. Dağ çiçəyi ilə südü oğlanın yarasına vurdular”. [1]

“Dədə Qorqud” dastanlarından gələn bu müdrik ideyalar əsrlər boyu, indinin özündə də iki dalaşan kişinin arasına qadın yaylığını atarsa dalaşanlar sakitləşərdilər. Bu, məhz, Dədə Qorqudun qadınlara hörmətinin rəmzidir.

Beləliklə, “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarında vəsf edilən ata-ana; valideyn-övlad; ər-arvad məhəbbəti bu gün üçün də çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarındakı igid övladların ata-anaya qayğı və məhəbbətində cəmiyyətimizdə yaşayıb yaradan, ailə quran hər iki gənc bir örnək, bir nümunə kimi istifadə etməli, Oğuz igidlərinin adına layiq, müasir cəmiyyətimizin pak, ülvi gənclərinin adına layiq işlər görməli, valideynlərinə qayğı göstərməli, ehtiramla yanaşmalıdırlar.

Elmi yeniliyi: Bu məqalədə ailə - övlad tərbiyəsi münasibətlərinə geniş yer verilmiş, həmin münasibətlər dövrün ictimai-siyasi tələbləri baxımından şərh edilmişdir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalədən cəmiyyətimizdə yaşayıb yaradan, ailə quran hər iki gənc bir örnək kimi istifadə edə bilər. Ali məktəblərdə “Pedaqogika” fənnindən mühazirə mətni kimi istifadə edilə bilər

ƏDƏBİYYAT

1. “Kitabi Dədə Qorqud” əsil və sadələşdirilmiş mətnlər.. Bakı: Örnək, 2004, 376 s.
2. “Kitabi Dədə Qorqud” Ensiklopedik lüğət. Bakı: Örnək, 2004, 366 s.
3. “Kitabi Dədə Qorqud” Ensiklopediyası I cild. Bakı: Yeni nəşrlər Evi, 2000, 624 s.

**РЕЗЮМЕ
ОТРАЖЕНИЕ ТЕМЫ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ
В ЭПОСЕ «ДЕДЕ КОРКУТ»**

Дадашзаде А.И.

Ключевые слова: *Деде Коркут, хан, материнство, семья, меч*

В статье отмечается, что богатая история Азербайджана, древняя культура и национальные ценности – семья, воспитание детей находят своё отражение в эпосе «Книга Деде Коркут». Эта эпопея является нашим богатством. Такие моральные ценности, как материнство, чистая любовь – прекрасный повод чтобы принести себя в жертву ради чести семьи.

**SUMMARY
FAMILY - CHILD BRINGING UP IN “KITABI – DEDE QORQUD” EPICS**

Dadashzade E.I.

Keywords: *Dede Korkut, Khan , motherhood , family, sword*

Our rich history, ancient culture and national-spiritual values – family-child bringing up have been reflected in “Kitabi – Dede Korkut” epics. These epics are our common wealth. A great place is given to the women, maternity honour, their pure love and self-sacrifice for family honour.

Daxil olma tarixi:	İlkin variant	16.11.2015
	Son variant	01.06.2016